

Encyclopædica Britannica;

ELLER, ET ANTAL

FREMSTILLINGER

OM

de fkiønne og nyttige

V I D E N S K A B E R,

I HVILKE DISKURSER

diverse Phænomeners

BESKRIVELSER & FORKLARINGER gives

TILLIGE MED

adskillige befunderlige og færdeeles OBSERVATIONER, ^{o^a}
i Øst og Vest

ILLUSTREREDE MED XXV TIL DEELS COLOREREDE AFBILDNINGER.

Udgivne af en KREDS af DANNEQVINDER paa AMAGER.

I FORELØBIG EET VOLUMEN.

VOL. I.

HAFNIÆ.

Trykt for R. MÓSESÐÓTTIR og J. LOUIS-JENSEN
Og folgt af FLORIAN GRAMMEL, i hans Tryk-Comptoir, Nialsgade.

MMVII

*Festskrift til
Britta Olrik Frederiksen
i anledning af hendes 60-årsdag
den 5. december 2007*

*ved
Florian Grammel, Jonna Louis-Jensen og Ragnheiður Mósedóttir*

Copyright © 2007 forfatterne

Første oplæg i fire eksemplarer 5. december 2007

Anden noget forbedrede elektroniske udgave 2007
http://nfi.ku.dk/publikationer/encyclopaedica_brittanica/

ISBN 978 87 992447 0 6

Sat med "Andron Corpus" af Florian Grammel

Første oplægs indbinding ved

Sille Bræmer Enke, Natasha Fazlić og Mette Jakobsen

SAXO GRAMMATICUS OG VULGATA

KARSTEN FRIIS-JENSEN

I forbindelse med Saxos skildring af et af Valdemar den Stores første vendertog, det som ud fra tyske kilder kan dateres til sommeren 1160, bliver biskop Absalon af Roskilde hovedpersonen i en lille fortælling om en profetisk drøm. Historien er i sig selv interessant som udtryk for datidens holdning til varsler, og desuden siger den noget væsentligt om Saxos forhold til kirkevæsen og kirkelatin.

Kong Valdemar havde udskrevet ledingsflåden og bedt den møde ved Masnedø ud for Vordingborg. Kongen gav Absalon den specialopgave at bemane et stort og flot drageskib han havde fået som gave af den norske konge, med roere fra byen Roskilde, og sejle skibet til Masnedø. Da Absalon nåede til havnen ved Isøre, d. v. s. til den nuværende halvø Nakke ved vestsiden af Isefjordens munding, blev det stormvejr, og han måtte til sin store ærgrelse lægge ind og vente længe på godt vejr; han satte nemlig en ære i at være én af de første der mødte op på det aftalte sted. Saxo fortsætter (14,25,5–6 Friis-Jensen/Zeeberg 2005):

Som han nu lå i sit skib og sov, overvældet af skam og ærgrelse, havde han en drøm der viste ham at havet ville lægge sig. Han drømte nemlig at en mand kaldte på ham, og at han kom ind på stranden, hvor han en tid spadserede rundt sammen med Børglumbispen Tyge, som bad ham lægge godt mærke

til det han nu skulle få at høre, og huske nøje på det. Derpå gentog Tyge både en, to og tre gange den hymne [*melos*] man plejer at synge juleaften, og bad ham lytte omhyggeligt til det han sang. Da han vågnede, stod det han havde set, så lyslevende for ham at han troede det var virkeligt, og ingen drøm. Og da han huskede at han i drømmen havde fået løfte om hjælp til at komme afsted næste dag [*crastinę egressionis opem per quietem sibi promissam*], følte han sig så sikker på at han ville få en behagelig rejse, at han gik ombord i skibsbåden og – til trods for at stormen endnu ikke var taget det mindste af – gav ordre om at masten på det kongelige skib, hvor Astrad havde kommandoen, skulle rejses hurtigst muligt.

Itaque quum mente tēdio et pudore sopita in puppi iaceret, futuram maris tranquillitatem nocturnis imaginibus specularus est. Existimauit enim ab homine se accersi accessoque littore cum Burglanensi pontifice Tokone aliquamdiu spatiatum iussumque ab eo, quę audiret, sagaci mente comprehendere et tenaci mandare memorię. Tokonem deinde melos, quod in diuini natalis peruigilio rite recini assolet, semel iterumque et tertio replicuisse ipsumque ad ea, quę canerentur, sollicitis auribus esse iussisse. Expergefactus adeo pręsentes uisorum imagines animo repręsentabat, ut rem ueram, non somnium fuisse arbitraretur. Et quia crastinę egressionis opem per quietem sibi promissam meminerat, tam certam commodę nauigationis spem animo pręsumpsit, ut conscensa cymba, quamquam nihil adhuc tempestati detractum erat, malum regię nauis, cui Astradus pręerat, ocyus attolli iuberet.

Stormen lagde sig selvfølgelig, og Astrad fik ordre til at sejle til Isefjordens munding, og derfra øst eller vest om Sjælland som det passede med vinden. Det er en rigtig god historie Saxo her serverer, og sandsynligvis har han haft Absalon selv som meddeler, navnlig hvis historien har forbindelse med en konkret hændelse. Biskop

Tyge var en af Absalons gode venner og levede i bedste velgående i 1160. Saxo-kommentatoren Eric Christiansen (1980–81 s. 787) placerer Absalons drøm udmærket i forhold til nogle af senantikken og middelalderens drømmeteorier; denne sammenhæng vil jeg ikke gå nærmere ind på.

Her skal der bores lidt i en anden side af historien, nemlig spørgsmålet om hvilken tekst biskop Tyge sang, og hvilke associationer den kunne have for Absalon, Saxo og hans samtidige læsere. Christiansen stiller sig også dette spørgsmål: “But what was the *melos* usually sung on Christmas eve? A hymn? a Psalm? a preface? an antiphon?”. Når det overhovedet er nødvendigt at spørge, er det fordi Saxo her – som sædvanligt – er meget uvillig til at bruge de præcise tekniske udtryk fra sin samtids latin om kirkelige forhold: *melos* er i dette tilfælde et fint poetisk ord for ‘sang’, et ord med græsk og derefter klassisk-latinsk baggrund, men også fuldstændig uteknisk og upræcist. Og som sædvanligt vil Saxo heller ikke citere den fremmede tekst ordret: han nøjes med at hentyde til den i sit eget meget karakteristiske sprog.

Christiansen henviser uden kommentarer til det eneste konkrete tekstforslag der så vidt jeg ved er fremsat før hans eget, nemlig Jørgen Olriks. Både i sin Saxo-oversættelse (Olrik 1908–09) og i sin Saxo-udgave (Olrik/Ræder 1931) til stedet henviser Jørgen Olrik til den antifon fra juleaftensdag (*Vigilia natiuitatis Domini*) som ifølge ham lyder sådan i oversættelse: “Imorgen er Eders Frelses Dag, siger Hærskarernes Herre”, på latin *Crastina die erit uobis salus, dicit Dominus Deus exercituum* (der er tale om Hesbert 1963–79 nr. 1941). Det er slet ikke noget dårligt forslag: vi får både selve det adjektiv *crastinus* som Saxo bruger om tidsaspektet, og et løfte om ‘frelse’, helt gene-

relt, som man så kan tolke ind i den konkrete situation som 'hjælp til at sejle afsted'.

Christiansen var dog åbenbart ikke tilfreds med Olriks forslag til hvad *melos* kan hentyde til hos Saxo, for han advokerer for sit eget. Han siger at Vulgatas salme 23 *Domini est terra* bliver brugt på dagen, men at den er for lang til at kunne synges tre gange; så fortsætter han: "However, the antiphon prescribed by most uses, including that of Lund, could well have been sung three times in a dream as it would have been during the mass, and have been interpreted as a prophecy of better times tomorrow: *Hodie scietis quia veniet Dominus et salvabit nos: et mane videbitis gloriam ejus* (Exodus xvi 7)" (det drejer sig faktisk om en introitus til messen: "I Dag skal I vide, at Herren vil komme og frelse os, og i Morgen skal I se hans Herlighed", Messebogen 1926 s. 30). Christiansens forslag forekommer mig ikke bedre end Olriks, snarere tværtimod: det rummer nogenlunde samme tankegang som antifonen *Crastina die*, men hvad angår tidsaspektet bruges ordet *mane*, der her må betyde "i morgen tidlig", og 'hjælp til at sejle afsted' udtrykkes igen ved tale om 'frelse' i almindelighed, d. v. s. der er ingen verbaloverensstemmelser med Saxo.

Under arbejdet med min og Peter Zeebergs Saxo-udgave fra 2005 efterprøvede jeg de to forslag, og fandt et tredie som jeg synes er bedre, nemlig en antifon der er meget udbredt på juleaftensdag, som oftest til laudes: *Iudaea et Ierusalem* (eller: *O Iuda et Ierusalem*), *nolite timere, cras egrediemini, et Dominus erit uobiscum*, "Judæa og Jerusalem, vær ikke bange! I skal rykke ud i morgen, og Herren vil være med jer" (Hesbert 1963–79 nr. 3511). Ifølge gudstjenesteordningen fra Trondhjem ærkestift, der er bevaret i håndskrifter helt tilbage fra 13. århundrede, synges denne antifon juleaftensdag både til laudes og til prim (Gjerløw 1968 s. 151). Her er tidsaspektet udtrykt ved ordet

cras hvor Saxo bruger det tilsvarende adjektiv *crastinus*, måske netop inspireret af antifonen *Crastina die*, mens 'hjælp til at sejle afsted' bliver udtrykt omtrent som hos Saxo: verbalformen *egrediemini* svarer fuldstændig til Saxos verbalsubstantiv *egressio*, mens hjælpe-aspektet ikke som hos Saxo får sit eget substantiv *opem*, men udtrykkes ved futurumformen *egrediemini* og ved en hel sætning for sig, *et Dominus erit uobiscum*. Som man kan se, er antifonens tekst gået igennem Saxos vridemaskine og er kommet ud på den anden side forandret til noget nær ukendelighed. Saxo reagerer kreativt når han skal parafrasere eller alludere til fremmede tekster.

I det konkrete tilfælde er der en omstændighed ved antifonens tekst som gør Saxos fremgangsmåde interessant af rent principielle grunde. Antifonen *Iudaea et Ierusalem* er nemlig, som så mange antifoner, et citat fra den latinske bibel, Vulgata (Vulg. II Krønikebog 20,17): *o Iuda et Hierusalem, nolite timere nec pauceatis, cras egredimini contra eos et Dominus erit uobiscum*, "O Juda og Jerusalem, vær ikke bange og lad jer ikke skræmme! Ryk ud imod dem i morgen, og Herren vil være med jer". Der er hermed for første gang etableret et klart eksempel på intertekstualitet mellem Saxo og Vulgata. Den første Saxo-forsker, der er gået i dybden med Saxos sprog, C. Knabe, siger om hans forhold til Vulgata (1901 s. 454): "Was schliesslich die Vulgata betrifft, so ist es wohl selbstverständlich, dass Saxo manche Worte verwendet hat, die ihr eigentümlich oder in ihr häufig gebraucht sind, ... jedoch ist eine weitergehende, bewusste Anlehnung nicht zu bemerken". Franz Blatt (1957 viii) siger lidt underfundigt om Saxo, at "han har helt formået at unddrage sig Vulgatas indflydelse". Som Blatt antyder er det rigtigt at hævde at det kræver en bevidst og aktiv indsats "at unddrage sig Vulgatas indflydelse". Den daglige brugslatin på Saxos tid var under stærk påvirkning fra Vulgatas sprog, og

Vulgata-læsning, især af salmerne, indgik i skoleuddannelsen, som jo i Danmark, ligesom i det meste af Vesteuropa, foregik i kirkeligt regi. Man har altså skullet være velbevandret i Vulgatas sprog for at kunne undgå det så effektivt som Saxo gør det.

Selv om drømmehistorien som sagt nok kommer fra Absalon, så må Saxo have ment at den sproglige udformning han selv gav den, bestående af en lidt kryptisk formuleret henvisning til antifonen *Iudaea et Ierusalem*, var gennemskuelig for værkets intenderede publikum. Han forudsætter her en evne til at associere aktivt fra en Vulgata-renset sproglig formulering via den konkret skitserede kontekst, en juleaftensdagsgudstjeneste, til en bestemt sangtekst. Det sandsynliggør at i det mindste en del af det intenderede publikum var dybt fortrolig med kirkernes gudstjeneste, og altså var gejstlige, og det udelukker langt fra at Saxo selv kan have tilhørt den gejstlige stand.

Der er et sidste aspekt af antifonen *Iudaea et Ierusalem*, eller rettere af dens gammeltestamentlige forlæg, som fortjener overvejelse. Dette citat fra Anden Krønikebog (20,17) er en profeti om at en hær bestående af judæere og indbyggere i Jerusalem ved Guds hjælp vil sejre i en forestående kamp mod moabitter og ammonitter: de skal blot rykke ud næste dag og afvente Guds hjælp. Hele denne sammenhæng passer jo ikke så dårligt til drømmehistoriens kontekst – Absalon er på vej til ledingsflåden, der skal på togt i Venden. Og muligvis går denne parallellisme endnu dybere: i Glossa Ordinaria til stedet (Froelich/Gibson 1992 bd. 2 s. 244) noteres det, at “i en allegorisk udlægning betyder moabitter, ammonitter og idumæere hedninger, jøder og kættere, som uden grund fører krig mod de troende og kappes om at udrydde kristendommen”, Gloss. ordin. II par. 20,17 *Mystice Moabitide Ammonite et Ydumei paganos Iudeos et hereticos significant, qui gratis bellum excitant fidelibus, et religionem Christianam auferre conten-*

dunt. Hvis man medtænker dette betydningslag af Vulgata-teksten i Absalons drømmehistorie, er der muligvis en hentydning til hele Valdemars ledestog som en slags korstog mod de hedenske vnder. I hvert fald siden pave Eugenius III's bulle *Diuina dispensatione* fra 1147, der eksplicit udpeger de hedenske vnder som korstogsmål, kunne de danske ekspeditioner mod venderne betragtes under denne synsvinkel, hvis det var politisk belejligt (jfr. Lind 2004 s. 52).

Selv hvis man ikke ønsker at forfølge Saxos henvisning til antiferen *Iudaea et Ierusalem* op i allegoriens tyndere luftlag, er der solidt belæg for at sige, at Saxo i historien om Absalons drøm viser sig som en langt mere sofistikeret kender af kirkevæsen og kirkelatin, end man normalt forestiller sig.

Litteratur

- Blatt, Franz, 1957: *Saxonis Gesta Danorum. Primum a C. Knabe et P. Herrmann recensita*, bd. 2: *Index verborum*, København.
- Christiansen, Eric, (overs. komm.) 1980–81: *Saxo Grammaticus. Danorum regum heroumque historia. Books X–XVI*, bd. 1–3, Oxford.
- Friis-Jensen, Karsten, & Zeeberg, Peter, (udg. overs.) 2005: *Saxo Grammaticus. Gesta Danorum. Danmarkshistorien*, København.
- Froelich, Karlfried, & Gibson, Margaret T., (udg.) 1992: *Biblia Latina cum Glossa Ordinaria. Facsimile Reprint of the Editio Princeps 1480/81*, bd. 1–4, Turnhout.
- Gjerløw, Lilli, (udg.) 1968: *Ordo Nidrosiensis ecclesiae (Orðubók)*, Oslo (Libri liturgici provinciae Nidrosiensis medii aevi, bd. 2).
- Hesbert, Rhenatus-Joannes, 1963–79, *Corpus antiphonalium officii*, bd. 1–6, Roma.

- Knabe, C., 1901: "Sprachliche Zusammenstellungen", s. 444–492 i Paul Herrmann: *Erläuterungen zu den ersten neun Büchern der dänischen Geschichte des Saxo Grammaticus*, bd. 1: *Übersetzung*, Leipzig.
- Lind, John H., (m. fl.) 2004: *Danske korstog. Krig og mission i Østersøen*, København.
- Messebogen 1926: *Messebogen (Missale Romanum) paa Latin og Dansk*, 2. Udg., København.
- Olrik, Jørgen, (overs.), 1908–09: *Saksens Danesaga*, del 3–4, København.
- Olrik, Jørgen, & Ræder, Hans, (udg.) 1931: *Saxonis Gesta Danorum. Primum a C. Knabe et P. Herrmann recensita*, bd. 1: *Textus*, København.